

Magyarország, Európa és a kisebbségek

L'Europe Centrale et ses minorités: vers une solution européenne? Sous la direction de André Liebich et André Reszler. Geneve, Institut Universitaire des Hautes Etudes Internationales - Paris, Presses Universitaires de France, 1993. 207.

A munka, melynek tanulmányait két genfi kutató gyűjtötte egybe, nagy erénye, hogy nagyon különböző megközelítések alapján készletti gondolkodásra az olvasót. A mű természetesen egyenetlen, de épp ez adja „sármját”. Ahhoz, hogy a szempontok sokrétűségét megragadjuk, elegendő, ha a kötet ajánlott felépítését követjük.

A bevezetőben Entz Géza a hivatalos magyar álláspont európai dimenzióját fejt ki. „A jövő század államát mint a nemzetközi jog alanyát képzeljük, legfeljebb mint közigazgatási komplexumot és nem úgy, mint egy nép vagy nemzet szuverenitásának letéteményesét a kifejezés kizárólagos vagy abszolút értelmében.” Az alapelv ilyen kinyilatkoztatását gyorsan követi lefordítása: „a nemzeti és etnikai önmeghatározás a jövőben, Európában keleten épp úgy mint nyugaton, a csoporttal, a közösséggel egyenlő.” Világos, a távlat nem a közeli 2000. év, hanem kétségtelenül egy távolibb jövő, legalábbis a nyugati demokráciák esetében, melyek mintha nem lennének készek arra, hogy hagyományait ily módon feladják.

A szerző szerint azonban a megoldás kezdete már megmutatkozik abban, hogy sikerül garantálni, hogy „az egyén, miként a közösségek... sajátos jogokkal (rendelkezzenek)” anélkül, hogy a kollektív jogok ne ásnák alá az egyéni jogokat. A szerző aztán ismerteti a magyar kisebbségi törvény első változatát, melyet nem lehetett elfogadni, mivel a belügyminisztérium hivatalnokai ellenezték. Felejtjük el tehát ezt a „részletet”, mely mégis azt mutatja, hogy Entz Géza saját politikai táborában a kisebbségek politikai megerősítését támogató tervek megvalósításával legkevésbé szimpatizáló elemek nem elhanyagolható mennyiséget tesznek ki. A kisebbségnek adandó autonómia eszméje meglehetősen hamar a nyelvi nemzetek említésével jár, melyeknek kulturálisan, vagyis politikailag segíteniük kell kisebbségeiket. Mindez természetesen csak másodlagos, mert a megoldás az, hogy „a régió (minden) országa... beleértve a szovjet köztársaságokat... fokozatosan az európai közösség tagjává válnak.” Ez a folyamat „nézetem szerint - írja - biztonsági kritériumok és hosszútávú gazdasági érdekek” miatt végbe fog menni. Mióta a szöveg megfogalmazódott, úgy tűnik, az európai közösség részéről mintha meglehetősen kevésbé osztanák ezt a gondolatot. Így érthető, Entz Géza azt kívánja a nyugattól „változzon meg, hogy kontinensünk keleti fele átalakulhasson.” Egyszóval, a vita bevezetése, ami az idézett kisebbségek típusait illeti, bámulatosán leegyszerűsítő és megoldásában olyannyira „optimista”, hogy az olvasó azon gondolkodik, vajon a munka nem a „jövőkutatások” opusainak egyike, melyek kapcsolata a valósággal nem éppen első osztályú. Emellett az olvasónak alkalma nyílik arra, hogy jobban megértse a magyar kormány vágyait és európai politikájának egy, meglehet rosszul ismert dimenzióját.

A nyers valóságot a kötet első része azonban hamarosan ismét előtérbe állítja, mely a nemzeti kisebbségek történetét bontja ki. Elsősorban a kettős monarchia „osztrák” felében élő kisebbségek példáján Jean-Paul Bled ügyesen mutatja be a politikai státusuk

fejlődését megszabó határokat, de egyben a pozitív lépéseket is. Sebastian Bartsch igen világosan tisztázza a Népszövetség két világháború közötti tevékenységének lényegét, csakúgy mint Victor-Yves Ghebalet az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletét 1975 óta. Ezt a részt joggal referenciaként használhatják a kutatók, mivel a hivatkozások pontosak, az interpretáció logikus. Világosan érzékelhetők azon technikai (jogi) körülmények, melyeket mind a Népszövetséghez, mind az EBEÉ-hez tartozó államok rákényszeríthettek e nemzetközi szervezetekre, azzal, hogy hatalmi körüket szűkre szabták. Az EBEÉ kapcsán a különböző országok magatartásáról kapunk tiszta képet a kisebbségek jogainak olyan konkrét kérdései esetében, mint a kisebbségi nyelvek oktatása, vagy a kisebbségi nyelvű rádió- és tv-adások. Ez megmutatja például, hogy Németország és Franciaország ezen a téren visszautasítja a konkrét elkötelezettségeket. Az első rész gazdagsága különösen sajnálatossá teszi, hogy hiányzik egy tanulmány az Európa Tanácsról, mely pedig igen aktív a kisebbségi kérdésben, valamint egy történeti elemzés a Jean-Paul Bled által tanulmányozott korszakot követő időszakról. Ez utóbbi hiányosság érződik a második részben.

A kötet második, „A függetlenség kísértése” című egysége a csehszlovák és jugoszláv föderációk méhében kifejlődött szeparatizmusokat mutatja be. Bernard Michel a csehek és szlovákok közötti viszonyt tanulmányozza 1989-től kezdődően, és a „realitások”-ra hivatkozva hitet tesz egy „erős közös állam” mellett. Stanislas J. Kirschbaumnál később írta meg tanulmányát, így ismeri a szeparatisták és (kon)föderáció híveit szembeállító vita végkifejletét. Elemzése a szlovákok 1918-tól kifejlődött politikai, társadalmi és gazdasági frusztrációs érzéseiből indul ki. Messzemenőig hangsúlyozva azon szlovák szándék fontosságát, hogy azonnal csatlakozzanak az európai integrációhoz, mely egyébként elkerülhetővé teszi az államok közti „kemény” határok újraépítését, Kirschbaum bírálja a cseheknek tulajdonított fensőbbrendűségi érzés alakváltozásait, és megbélyegzi Csehország uralmi politikáját. Ám érdekes megfigyelni, hogy sem az olyan kétirányú áramlások, mint a migrációk, szellemi cserék nem említődnek, sem az 1918 utáni (erősen) konzervatív, ne nevezük autoriternek, szlovák nacionalizmusra nincs utalás. Ugyancsak meglepő az 1970-1980-as évek szlovák kommunista nacionalizmusának mellőzése, mely pedig érdekes fejtegetéseket szült, például a szláv nyelvek története terén. Jugoszláviát vázolva Anton Bebler a federalizmus működésének elvi síkjára helyezkedik, és bemutatja, hogy a nagyszerb vízió és a köztársaságok elitjének összeütközése miként vezetett a szerb katonai militarizmushoz. Ily módon meg tudja védeni a federalizmus alapelveit, mivel elemzése azt bizonyítja, hogy Jugoszláviában csak egy megcsontított „látszat” federalizmusról volt szó. E rész végén jobban látni tehát az 1989 előtti intézményes megoldások határait, és azt, hogy milyen nehéz nemzeti (federális) állásponttól mentes elemzésekkel előállni. Még Bebler is, aki a Jugoszláviát szétzúzó erőszakkal szembeni nyugodt elemzésével megkapó tanulmányt készít, egyáltalán nem dolgozza föl - például - az elzárkózó horvát nacionalizmust. A nacionalista-centralista szempont ilyen rejtőzködésén kívül, mely nagyban meghatározza e három - inkább figyelemre méltó mérséklettel jellemezhető - írás horizontját, sajnálhatjuk egy, a tanulmányozott országokon kívüli szereplők működését elemző tanulmány hiányát. Kivétel e téren Bebler, bár a szóba jöhető hatásoknak csak egy részére (az Egyesült Államok és az Európai Közösség 1991-es fellépésére) emlékezett.

A harmadik rész a kisebbségi sors három - Magyarországgal kapcsolatos - példáját mutatja be. André Reszler a szomszédos országok magyar kisebbségeinek

összehasonlítását kísérli meg. Ez a tanulmány ma már elavult az 1991. tavaszi dubrovniki „The minority question in historical perspective, 1900-1990” című konferencia munkái jóvoltából (megjelent Gerhard Seewann szerkesztésében: Minderheitfragen in Südosteuropa. München-Oldenburg, Südost-Institut, 1992), valamint az olyan alapműveknek köszönhetően, melyeket Edgar Hösch és Gerhard Seewann tettek közzé az Aspekte ethnischer Identitet. Ergebnisse des Forschungsprojekts „Deutsche und magyaren als Nationale Minderheiten in der Donaauraum” című kötetben (München-Oldenburg, 1991, Buchreihe des Südostdeutschen Historischen Kommission No 35). A szerző által javasolt - a magyar kisebbségek „hosszú, terméketlen szenvedésének” véget vetendő - megoldás abban áll, hogy megtaláljuk az „együttélés új formáit”. Legyen, ám nehéz elhinni, hogy ez a nyugat azon elővigyázatosságának köszönhetően fog előállni, „mely türelmesen megtanulta a többségek és kisebbségek összebékítését”. A történész Borsi-Kálmán Béla a 19. század közepéhez nyúl vissza. Ismerteti az erdélyi románok frusztrációit, és bátran kimutatja, hogy milyen közel volt egymáshoz a dunai térség múlt századi magyar nemesi modernizációs terve és a (még mindig folyamatban lévő) nemzeti újjászületési román program. Egy olyan perspektíva felvetésével zárja fejtegetését, mely összeköthetné az emberi jogok fejlődését, a civil társadalom megerősítését, s mely figyelemmel lenne az Erdélyben ma együtt élő magyarok és románok társadalompszichológiájára. Hasznos ez a reflexió, mert franciául ismertet egy, az előző szerző vagy Entz Géza szempontjához képest kevésbé terjesztett magyar nézőpontot. E rész hármasanak utolsó - Karády Viktor által megfogalmazott - tanulmánya, úgy gondolom, megkülönböztetett figyelmet érdemel. Karády a magyarországi németek, zsidók és cigányok 1945 utáni sorsát ismerteti. Ez a tanulmány egyaránt lehetővé teszi, hogy a számokkal (hányan, hol és mikor?), valamint a politikai, gazdasági, társadalmi és társadalom-pszichológiai fejlődéssel megismerkedjünk: A németül beszélők helyzete kétségtelenül a legkönnyebben elemezhető. Jól látható, hogy a kádárizmus utolsó éveiben, egy hosszú asszimilációs szakasz után, hasznot húztak abból a törekvésből, hogy Magyarország az NSZK-val jó kapcsolatokat akart fönntartani. A cigánykérdés, mely elegyíti a kulturális különbségek és a társadalmilag hátrányban lévő csoport kezelését, lehetővé teszi, hogy az idegengyűlölet manipulációjának első formája már 1989 előtt is felmerüljön. Végül a zsidók sorsát elemzi, pontosan, lényegre látóan és a zsidók háború előtti, illetve utáni sorsára vonatkozó azon illúziókat, melyeket az egymást követő hatalmakkal kapcsolatban álló különböző csoportok alakítottak ki. Sőt, Karády kimutatja, hogy folytonos változások hatják át ezt a szétbomlott közösséget, s hogy ma ez a közösség - jobban, mint valaha - nagyon különböző utakon haladhat, illetve eltérő utakra kényszerülhet. Kutatását társadalomtörténeti keretbe ágyazva Karádynak sikerült - úgymond - példaszerű elemzést készítenie amennyire az általános szociológiai megközelítés szempontjából, éppannyira azzal, hogy a „nemzetit” társadalmi dimenziójában volt képes elhelyezni.

Ez a rész tehát mind a szerzők szemléletmódja, mind az általuk vallott állásfoglalások miatt erősen heterogén. Mindamellet meg kell jegyezni, hogy (az utolsó tanulmány kivételével) a magyarok középpontba állításával mérséklődik a kötet általános jelentősége. De üdvözölni kell - különösképpen a két utóbbi szerző - erőfeszítéseit, hogy kihangsúlyozták a kisebbségek és a többség - a csoportokon belül eleve meglévő különbségek alapján álló - dinamikáját. Ez a kölcsönhatás kétségtelenül minden elemzés és minden javaslat csomópontja.

Épp a kisebbségi problémák szóba jöhető „megoldásainak” szentelték a kötet utolsó részét. Az első, Bíró Gáspár írása, valljuk be, túl elvont volt e sorok írója számára. Idézzünk tehát néhány, remélhetőleg jellemző szakaszt: „Véleményünk szerint egy etnikai csoport, egy nemzeti kisebbségi közösség, egy nép vagy egy nemzet önrendelkezésre való törekvéseit akkor tekinthetjük joggal méltányosnak, ha politikai tétje nemcsak a függetlenség és a közösség szabadságát foglalja magába, hanem az egyéni szabadság garanciáját is.” Ahhoz, hogy megtudjuk miként határozhatjuk meg a csoporthoz való tartozást, Bíró Gáspár ily módon pontosítja nézeteit: „A születésen túl ekképpen az identitás tudatos választása az, mely a csoporthoz való tartozás egyenértékű ismertetőjévé emelkedik. Másfelől az egyénnek elidegeníthetetlen joga, hogy elhagyja a csoportot. Ebből az következik, hogy a csoportnak semmilyen immanens politikai vagy jogi státusa nincs, mert ha lenne, ez ellentétes lenne a modern demokráciák alapelveivel, az állampolgárok jogi egyenlőségének elvével.

Csak a csoport sajátos törekvése nyomán született intézmények vannak, melyek jól meghatározott törvényekre tarthatnak igényt, azzal a feltétellel, hogy a csoport garantált szabadsággal bír és az intézmények kialakítására való képességgel. De ez olyan szabályozást követel meg, mely éppannyira lehetséges, mint szükséges is.” E távlatos gondolatok két jóval földközeli állítással végződnek, melyek kétségtelenül kevésbé alkalmasak, hogy az olvasót meggyőzzék. Egyrészt Bíró elmagyarázza, hogy az új információs eszközök (műholdak) megnehezítik a többség tömegeinek nacionalista manipulációját (utalás Romániára?). Másrészt azt állítja, a liberális demokrácia nevében nehéz elfogadni, hogy bizonyos közösségek ne rendelkezzenek az önrendelkezéshez való joggal, míg mások igen. Az Egyesült Királyságot szerzőnk szemmel láthatóan kevésbé ismeri, nem is beszélve számos más példáról. Alessandro Pizzorusso szép tanulmánya, mely a kisebbségi kérdést a nemzetközi jog és az egyes országok saját joggyakorlata történetének fényében vizsgálja, nagyobb elégedettséggel tölti el az olvasót.

Ez bizonyítja, hogy miként lehet szemügyre venni a kisebbségi kérdés „normalizálását” (általános jogi szabályozás keretében) a fejlődés, általában a belső autonómiák, az egyéni szabadságjogok és az államközi kapcsolatok alapján. Pizzorusso végül megközelítést egy általánosabb kontextusba helyezi, s így vonja le következtetéseit; nevezetesen a bennszülött népek, valamint a kedvezőtlen helyzetű területekről a gazdagabb övezetek felé irányuló migrációs folyamatok kérdését veti föl. Ez azt jelenti, hogy a horizont mint Karádynál - kitágul, és lehetővé válik, hogy a kisebbségek kérdésének sokrétű dimenzióit együtt láthassuk.

Ezzel szemben Guy Héraud megkísérli, már-már meggondolatlanul, hogy egyrészt a teljes nemzeti önrendelkezés végrehajtását pártolók és ellenzők érveit újra megfogalmazza, másrészt technikailag is életképes megoldásokat javasoljon. Nehéz azt hívni, hogy szembe lehet nézni határvidékeken tartandó népszavazásokkal, ám a „nyelvi territorialitás” elve (Svájc) és a „személyiségi jogok” tanulmányozandó utak lehetnek. De kétséges; hogy a többségi elv helyi szinten történő érvényesítése csökkenteni tudná a közösségek közötti feszültségeket, s ez inkább visszavisz a probléma „normalizálásának” fentebb említett elképzeléseihez.

Összefoglalójában André Liebich mintha maga is a rendezés pizzorussoi megoldása felé hajlana. De természetesen fél attól, hogy az állam a demokratikus átalakulásnak nem megbízható szereplője. Megértjük tehát a kötet két összeállítójának pluralista szándékát,

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1993. 4. évf. 4.sz.

akik a felfogásmódok változatosságára és a megközelítések többoldalúságára egyaránt törekedtek.

Köszönet tehát e mű összeállítóinak a szellemi kezdeményezésért, s ha a vállalkozás korlátait kimutatjuk, ez semmit sem von le a kötet néhány kitűnő írásának értékéből.

Paul Gradvohl